

ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОЗОВУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

LEGAL JUSTIFICATION OF A CLAIM IN A CIVIL PROCEEDING

Немеш П.Ф.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
голова**Закарпатської кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури*

У статті автор розкриває поняття, значення й форми правового обґрунтування, яке можуть або повинні надати учасники справи та їхні представники. Аналізується висновок експерта в галузі права, який надається в цивільному процесі. Тема розкривається в порівняльно-правовому аспекті з правовими системами країн Європи.

Ключові слова: цивільний процес, правове обґрунтування, учасники справи, представники.

В статье автор раскрывает понятия, значение и формы правового обоснования, которое могут или должны предоставить участники дела и их представители. Анализируется заключение эксперта в области права, который предоставляется в гражданском процессе. Тема раскрывается в сравнительно-правовом аспекте с правовыми системами стран Европы.

Ключевые слова: гражданский процесс, правовое обоснование, участники дела, представители.

In this article the author disclose the concept, meaning and form of legal justification, which can or should be provided by the participants in the case and their representatives. The conclusion of an expert in the field of law, which is provided in the civil process, is analyzed. The topic is revealed in the comparative legal aspect with the legal systems of European countries.

Key words: civil process, legal substantiation, participants of the case, representatives.

Постановка проблеми. Правова допомога в цивільному процесі має надзвичайно вагоме значення, оскільки від знання норм матеріального та процесуального права прямо залежить успіх у справі. Для правильного вирішення цивільної справи потрібно вирішити багато питань, у тому числі й правових, уміти скласти процесуальні документи, які пересічний громадянин самостійно вирішити аж ніяк не зможе. Саме тому в усіх країнах світу для сторін, третіх осіб та інших юридично зацікавлених учасників процесу передбачена можливість отримання професійної юридичної допомоги, яку, як правило, надають адвокати.

Викладення Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України в новій редакції призвело до появи в цивільному процесі в більшості цивільних справ адвокатської монополії, тільки в деяких категоріях цивільних справ вона не встановлена (ч. 2 ст. 60 ЦПК України). Подібна новела є поширеною в країнах Європи, зокрема адвокатська монополія діє в Австрії та Швейцарії [1, с. 95–96], Франції та Німеччині [2, с. 48, 113] тощо. Одним із факторів, який сприяє встановленню адвокатської монополії, є передбачення посилення в тексті позовної заяви на закон, на підставі якого має вирішуватися цивільна справа. Наприклад, подібне застереження передбачає ЦПК Франції (п. 2 ч. 1 ст. 56) [3, с. 45]. В Україні під час обговорення проектів ЦПК, Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) й Кодексу адміністративного судочинства інтенсивно обговорювалося можливість запровадження правових підстав позову, але вона настільки неоднозначно вирішена в редактованому ЦПК України, що це зумовлює необхідність більш детально розібратися з питанням правового обґрунтування позову в цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового обґрунтування позову в цивільному процесі займалися не так багато науковців, оскільки законодавчо така вимога не передбачена ЦПК України. Проте під час аналізу статусу адвокатів, прокурорів у цивільному процесі, специфіки змісту позовної заяви в цивільному процесі іноземних країн проблемою правового обґрунтування позову займалися такі науковці, як С.В. Васильєв, А.Г. Давтян, В.Ю. Кулакова, М.Е. Мірзоян, Г.Л. Осокіна, А.О. Соловйов та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття сутності правового обґрунтування позову в цивільному процесі на підставі аналізу законодавчої практики України й зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. З моменту укладення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 27 червня 2014 року (у вересні 2014 року Україна її ратифікувала – авт.) [4] наша держава взяла курс на реформування суспільно-політичного життя відповідно до європейських вимог і стандартів. Одною зі сфер реформування стали сфери судоустрою й судочинства. Широке обговорення проектів змін судоустрою й судочинства в нашій державі почалося із січня 2015 року, коли Указом Президента України затверджена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачила реалізацію 62 реформ і програм розвитку держави, одною з яких за вектором безпеки стала судова реформа (у сфері судоустрою, судочинства та суміжних інститутів) [5]. У лютому 2015 року прийнятий Закон України «Про забезпечення права на спра-

ведливий суд», який не тільки виклав у новій редакції Закон України «Про судоустрій та статус суддів», а й запропонував зміни до інших законів, пов'язані з правосуддям та організацією судової системи [6]. У травні 2015 року затверджена Указом Президента України Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, яка визначила посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності, де серед них передбачено «у короткостроковій перспективі визначення видів правової допомоги, які можуть здійснюватися лише адвокатом, що дасть змогу підвищити якість надання правової допомоги та якість здійснення правосуддя в цілому, не обмежуючи при цьому учасників судового процесу у праві на доступ до правосуддя» (п. 5.6) [7]. Для реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки у 2016–2017 роках прийнято низку законів: Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який указав, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ч. 4 ст. 1314) [8]; Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який передбачив, що забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюється адвокатом (ч. 3 ст. 10) [9], тощо. Серед тих законів, які приймалися на виконання положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, вагоме значення має Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який виклав у новій редакції, як впливає з його назви, процесуальні кодекси нашої держави, у тому числі й ЦПК України [10]. Перед прийняттям змін до цього Кодексу активно йшло його громадське обговорення. Одним із питань, яке пропонувалося для розгляду, було питання передбачення в законі правового обґрунтування позову в тексті позовної заяви. Чинний ЦПК України це питання вирішив настільки неоднозначно, що за відсутності прямих законодавчих указівок на необхідність посилання на закон багато практиків [11] та офіційні сайти судів чітко вказали, що в цивільному процесі під час подачі позовної заяви треба посилатися на правові підстави позову [12; 13], притому що серед усіх процесуальних кодексів України тільки ГПК передбачає в змісті позовної заяви вказувати правові підстави позову (п. 5 ч. 3 ст. 162) [14]. Тому, щоб розібратися з правовим обґрунтуванням позову в цивільному процесі, спочатку треба з'ясувати поняття і структурні елементи позову, а також те, щодо яких елементів позову здійснюється його правове обґрунтування.

Вимога про розгляд правового спору та захист порушеного, оспорюваного або невизнаного права, свободи чи інтересу називається позовом. Позов,

крім процесуальної сторони – вимоги до суду про розгляд і вирішення спору про право цивільне, має матеріально-правову сторону – вимогу позивача до відповідача про захист прав, свобод чи інтересів. Позов є тим процесуальним засобом, що порушує діяльність суду щодо захисту суб'єктивного права, свободи чи інтересу. Процесуальний порядок, у межах якого відбувається ця діяльність, називається «позовне провадження» [15, с. 516–517].

Більшість науковців виділяють три елементи позову: зміст, предмет і підставу.

Зміст позову – це вид судового захисту, якого добивається позивач. Суд для захисту порушеного чи оспорюваного права може присудити відповідача до здійснення певної дії чи утриматися від неї (позови про присудження); визнати наявність правовідносин між позивачем і відповідачем, зафіксувавши права й обов'язки сторін (позови про визнання); змінити або припинити чинні відносини між сторонами (перетворювальні позови). Предметом позову є те, стосовно чого позивач добивається захисту в суді: що він просить йому присудити, визнати чи змінити. Предметом позову є те, на що він спрямований. У позовах про присудження предметом буде матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка впливає з матеріально-правових відносин, у межах яких існує (чи існувало) порушене суб'єктивне право. У позовах про визнання предметом будуть певні матеріально-правові відносини, про підтвердження наявності чи відсутності яких позивач просить винести рішення. Предметом перетворювального позову є також матеріально-правові відносини, які позивач одностороннім волевиявленням намагається змінити чи припинити. Підстави позову – це ті фактичні дані, з яких позивач виводить свої позовні вимоги. Саме вони й породжують позов. Ці дані впливають із суб'єктивних цивільних прав. Закон називає ці фактичні дані обставинами, маючи на увазі юридичний характер таких фактів, з метою недопущення їх змішування з фактичними даними (доказами) [16, с. 72–73].

Проте не всі вчені підставу позову зводять тільки до фактичних обставин справи. Так, група науковців стверджує, що підстави позову поділяються на фактичні та правові. Якщо фактичні підстави позову є сукупністю юридичних фактів, що мають значення для вирішення справи, то правові підстави позову – це вказівка на конкретну норму права, на якій базується вимога позивача [17, с. 155–156].

Уперше в теорії цивільного процесу поділ підстав позову на фактичні та правові здійснено Є.В. Рябовою [18, с. 9–10]. Надалі її погляди щодо правових підстав позову розвивали інші науковці. Наприклад, А.А. Добровольський та С.А. Іванова вказували, що, хоча закон не вимагає зазначати норму права, яка регулює спірні правовідносини, знання правової підстави позову допоможе зрозуміти правильний напрям дослідження справи [19, с. 40–41].

Визначаючи правову підставу позову, потрібно посилатися не на якийсь нормативний акт зага-

лом, а на конкретну правову підставу, оскільки, наприклад, визнання правочину недійсним може бути зумовлено різними підставами [20, с. 272], вказаними в ст. 215 Цивільного кодексу України [21]. Проте такі формулювання правових підстав позову доволі розмиті, нечіткі, тому Г.Л. Осокіна наголошує, що під правовою підставою позову варто розуміти суб'єктивне право, яке підлягає захисту, або законний інтерес, а також матеріальний закон, що передбачає умови виникнення, зміну або припинення прав чи законних інтересів і способи їх захисту [22, с. 120–121]. У такому разі цей науковець зводить правову підставу позову щодо не тільки фактичних підстав позову, а й предмета позову. Тобто треба посилається на норму закону, яка закріплює ті юридичні факти, що впливають на спірні правовідносини, і норму закону, яка визначає способи захисту порушених прав, свобод та інтересів. З таким підходом варто погодитися, але з певними зауваженнями.

По-перше, варто вживати термін не «правова підстава» позову, а «правове обґрунтування» позову, оскільки перший варіант за назвою охоплює тільки один структурний елемент позову – підставу, тоді як правильна юридична кваліфікація правового спору між сторонами охоплює не тільки правовий аспект підстав позову, а й правовий аспект предмета позову.

По-друге, спосіб захисту, який просить застосувати позивач, не в усіх випадках буде впливати з положення закону, а може бути описаний сторонами в договорі, якщо він їх зв'яже і їхній правовий спір впливає з їхніх спірних відносин.

Отже, правове обґрунтування позову поширюється на підведення норми закону під фактичні обставини цивільної справи, які обґрунтовують позовні вимоги, та підведення норми закону під обраний позивачем спосіб захисту, якщо цей спосіб впливає з положень не договору, а закону.

Якщо аналізувати вимоги до позовної заяви, які визначені в ст. 175 ЦПК України, можемо констатувати, що абсолютно ніде не зазначено, що позивач під час подання позовної заяви повинен посилається на норму закону. Оскільки правове обґрунтування позову стосується його фактичних підстав і предмета позову, з аналізу п. п. 4 і 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України не впливає, що позивач зобов'язаний посилається на норму закону. Так, указуючи предмет позову, закон зобов'язує позивача посилається на «спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні» (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). Аналогічним чином не передбачені такі вимоги щодо фактичної підстави позову: «виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини» (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Указівку на спосіб захисту, передбачений законом, не можна вважати правовою оцінкою обставин справи, оскільки останнє означає зіставлення обставин справи з тими статтями закону, де вони передбачені у вигляді юридичних фактів. Зокрема, Закон України «Про авторське право і суміжні права» в ст. 50 називає випадки порушення авторського права і суміжних прав, а способи їх цивільно-правового захисту вказує в ст. 52. У контексті аналізованої вимоги позовної заяви правова оцінка обставин справи означає посилання на ст. 50 вказаного Закону, а вказівка способу захисту, передбаченого законом, – на ст. 52 цього Закону. Ось чому вказівку на спосіб захисту, передбачений законом, не можна розглядати правовою оцінкою обставин справи.

Разом із тим, аналізуючи вимоги до відзиву, тобто першої заяви по суті справи відповідача, можна зустріти такі вимоги до цього процесуального документа, визначені законодавцем: «обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується» (п. 4 ч. 3 ст. 178 ЦПК України). Отже, можна посилається на статті закону, де юридичні факти передбачені, причому ці юридичні факти будуть підставами застосування того способу захисту, який може бути передбачений зовсім в інших статтях, ніж підстави позову.

Отже, здійснення правового обґрунтування предмета й підстав позову, за чинним ЦПК України, є правом, а не обов'язком позивача. Цивільне процесуальне законодавство передбачає вчинення таких дій як можливість як для сторін чи третіх сторін, так і для їхніх представників, навіть якщо йдеться за адвокатів, тобто професійних юристів.

Проте подібна ситуація не характерна для всіх країн, де діє адвокатська монополія. Зокрема, у французькому цивільному процесі позивач обов'язково повинен визначати правові підстави позову. Так, серед вимог до позову є вимога предмета й фактичних і правових доводів (п. 2 ч. 1 ст. 56 ЦПК Франції).

Висновки. Правове обґрунтування позову в цивільному процесі має надзвичайно вагоме значення під час вирішення питання про відкриття провадження у справі для її підготовки й оперативного вирішення під час розгляду справи по суті. Відсутність у цивільному процесуальному законодавстві України вимоги здійснення правового обґрунтування позову, на нашу думку, є правильним явищем, оскільки в цивільному процесі зберігаються категорії цивільних справ, де представником позивача може бути не адвокат чи інший юрист. Мало того, у тих категоріях цивільних справ, де представником повинен бути тільки адвокат, зберігається можливість самопредставництва або представництва за участі законного представника. Вимога від таких осіб проводити правове обґрунтування поданого позову, як нам видається, буде обмежувати дію принципу доступності до правосуддя в цивільному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес: підручник. Київ: Алеута, 2015. 352 с.
2. Гражданский процесс зарубежных стран: учебное пособие / под ред. докт. юрид. наук А.Г. Давтян. Москва: Проспект, 2009. 480 с.
3. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с франц. В. Захватаев; предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев; отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2004. 544 с.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27 червня 2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 09.05.2018).
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 09.05.2018).
6. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 18, 19–20. Ст. 132.
7. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 09.05.2018).
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 09.05.2018).
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 09.05.2018).
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/page> (дата звернення: 09.05.2018).
11. Позов до суду і права громадян при цьому за новим ЦПК. URL: <http://consultant.parus.ua/news-zakon?doc=.1CQO18D0F> (дата звернення: 09.05.2018).
12. Офіційний сайт Сумського районного суду сумської області. Позов до суду за новим ЦПК: що змінилося? URL: <https://su.su.court.gov.ua/sud1817/pres-centr/novyni/408991/> (дата звернення: 09.05.2018).
13. Офіційний сайт Білогірського районного суду Хмельницької області. Позов до суду за новим ЦПК: що змінилося? URL: <https://bg.km.court.gov.ua/sud2201/pres-centr/news/409203/> (дата звернення: 09.05.2018).
14. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 09.05.2018).
15. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
16. Феннич В.П. Цивільний процес: конспект лекцій: навчальний посібник. Частина 1. Ужгород: Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. 130 с.
17. Гражданское процессуальное право: учебник / под общ. ред. Р.А. Курбанова, В.А. Гуреева. Москва: Проспект, 2016. 400 с.
18. Рябова Е.В. Основание иска в советском гражданском процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1964. 19 с.
19. Добровольский А.А., Иванова С.А. Основные проблемы исковой формы защиты права. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 159 с.
20. Гражданский процесс: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / Д.Б. Абушенко и др.; отв. ред. В.В. Яркова. 7-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 784 с.
21. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 09.05.2018).
22. Осокина Г.Л. Иск (теория и практика). Москва: Городец, 2000. 192 с.